

MAGDALENA JULITA ZMYSŁOWSKA

Warmia and Mazury University
in Olsztyn, Poland

ORCID iD: 0000-0003-3424-1446

MARZENA RUSZKOWSKA

John Paul II University in Białą Podlaska,
Poland

ORCID iD: 0000-0003-3262-6641

OBRAZ WSPÓŁCZESNEGO RODZICIELSTWA ZASTĘPCZEGO - W OPINII SPOŁECZNEJ I OCZAMI EKSPERTÓW

THE IMAGE OF CONTEMPORARY FOSTER PARENTING- IN PUBLIC OPINION AND THE EYES OF EXPERTS

ABSTRACT

Objectives: The study aimed to learn about the knowledge of Polish society and the opinions of experts on the different areas of the functioning of surrogate parenthood and the challenges arising from implementing this function.

Material and methods: Research material was obtained using a parallel triangulation strategy. Quantitative research was carried out using computer-aided telephone and internet interviews. In the qualitative part of the study, the method of in-depth individual interviews was used.

Results: The research results indicate that more than half of the respondents have not encountered the profession of a foster parent, and some respondents associate this profession with adoption. Research shows that the profession of a foster parent is not respected, it is one of the most underestimated professions in Poland and the majority of respondents do not recommend working in this profession. Respondents described the profession of a foster parent as difficult, requiring special skills and extensive support.

Conclusions: It seems necessary to build a positive public image of foster parenting, expand knowledge and social awareness of the functions and tasks performed by foster carers, and expand and strengthen the support system for foster parents in carrying out their tasks.

STRESZCZENIE

Cel pracy: Celem badań było poznanie wiedzy polskiego społeczeństwa i opinii ekspertów na temat różnych przestrzeni funkcjonowania rodzicielstwa zastępczego oraz wyzwań wynikających z realizacji tej funkcji.

Materiał i metody: Materiał badawczy uzyskano z wykorzystaniem równoległej strategii triangulacyjnej. Badania ilościowe zrealizowano za pomocą wywiadów telefonicznych oraz internetowych wspomaganymi komputerowo. W jakościowej części badań zastosowano metodę pogłębionego wywiadu indywidualnego.

Wyniki: Wyniki badań wskazują, że ponad połowa badanych nie zetknęła się z zawodem rodzica zastępczego, a część respondentów kojarzy tę profesję z adopcją. Z badań wynika, że zawód rodzica zastępczego nie cieszy się szacunkiem, jest jedną z najbardziej niedocenianych profesji w Polsce i większość badanych nie rekomenduje pracy w tym zawodzie. Respondenci określili zawód rodzica zastępczego jako trudny, wymagający szczególnych umiejętności oraz szerokiego wsparcia.

Wnioski: Konieczne wydaje się budowanie pozytywnego wizerunku publicznego rodzicielstwa zastępczego, poszerzanie wiedzy i świadomości społecznej w zakresie funkcji i zadań realizowanych przez opiekunów zastępczych oraz rozbudowania i wzmocnienia systemu wsparcia rodziców zastępczych w realizacji ich zadań.

KEYWORDS: *wsparcie, rodziny zastępcze, wizerunek publiczny, piecza zastępcza, zawód rodzica zastępczego*

SŁOWA KLUCZOWE: *support, foster care, foster families, public image, foster parent profession*

WPROWADZENIE

Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. wprowadziła szereg rozwiązań mających na celu udoskonalenie działań pomocowych skierowanych do rodzin oraz wsparcie funkcjonowania rodzinnych i instytucjonalnych form opieki zastępczej nad dzieckiem. Był to również pierwszy krok w stronę deinstytucjonalizacji pieczy zastępczej, polegającej m.in. na zamykaniu instytucji sprawujących opiekę nad dziećmi, rozwijaniu usług na poziomie lokalnych społeczności oraz poszerzaniu podstawowych usług poświęconych włączaniu (Ogólnoeuropejskie wytyczne dotyczące przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności, s. 72). Celem deinstytucjonalizacji jest zintensyfikowanie działań podejmowanych na rzecz wsparcia rodzin w ich środowisku lokalnym. Jeśli natomiast zajdzie konieczność odebrania dzieci rodzicom biologicznym, przewiduje się ich umieszczanie w środowiskach rodzinnych, które są korzystniejsze dla rozwoju i wychowania niż środowiska instytucjonalne. Aby proces deinstytucjonalizacji się powiódł, potrzebne jest rozwijanie rodzinnych form pieczy zastępczej w postaci rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka. Niestety, dane statystyczne udostępniane przez Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej wskazują, że z roku na rok, mimo różnych wysiłków organizatorów rodzinnej pieczy zastępczej, w Polsce maleje liczba rodzin zastępczych. Organizatorzy borykają się z permanentnym brakiem kandydatów na rodziców zastępczych, których liczba w ciągu ostatniej dekady spadła aż o 4,1 tys. (Grewiński, Lizut, Rabiej, 2024, s. 180).

Zmniejszanie się liczby rodzin zastępczych może wynikać z różnorodnych problemów, z którymi na co dzień się borykają, i z braku odpowiedniego wsparcia w ich pokonaniu. Z raportu NIK z 2016 r. wynika, że rodzice zastępczy wskazali na takie czynniki, jak trudność pracy będąca efektem

tego, że do rodzin zastępczych trafiają dzieci przejawiające różnego rodzaju zaburzenia, charakter pracy wynikający z realizacji zadań przez całą dobę przy jednocześnie niewystarczającym wynagrodzeniu i niestabilności zatrudnienia (umowa cywilnoprawna) oraz negatywne nastawienie do rodzin zastępczych (NIK, 2016). Z kolei w raporcie dotyczącym deinstytucjonalizacji rodzice zastępczy wskazali na takie trudności, jak niewystarczające finansowanie usług uniemożliwiające zindywidualizowaną pracę z wychowankiem, brak dostępu do specjalistów (psychiatra, psycholog, terapeuta, prawnik, pedagog), niewystarczające wynagrodzenie za pracę czy niewłaściwe nadzorowanie przez instytucje nadzorcze (Grewiński, Lizut, Rabiej, 2024, s. 187–188).

Dzieci trafiające do rodzin zastępczych mają za sobą różne traumatyczne doświadczenia, które mogą utrudniać – i najczęściej utrudniają – codzienne funkcjonowanie (Matejek, 2022, s. 69; Ruszkowska, 2022; Miranda, Molla, Tadros, 2019; Doyle, 2013; Bellamy, 2008; Strijker, Knorth, Knot-Dickscheit, 2008). Wielu z nich doświadczyło maltretowania, nadużywania substancji psychoaktywnych przez rodziców, ubóstwa i cierpienia z powodu chorób psychicznych (Gažiková, Šeboková, Mojtová, Hricová, Kozubík, 2023, s. 2; Ruszkowska, 2022, s. 226–228; Klonowska, 2018, s. 73-91). Dzieci te mają też zdeorganizowane więzi rodzinne, które nie dają im poczucia bezpieczeństwa (Kolankiewicz, 2020, s. 92; Mohammadzadeh i in., 2018; Gray, 2010; Hughes, 2004; Ijzendoorn, Bakermans-Kranenburg, 2003). Oprócz problemów w sferze psychologicznej dzieci te przejawiają trudności w obszarze wychowawczym, takie jak agresja, brak umiejętności społecznych, kłamstwa, nieposłuszeństwo, kradzieże, ucieczki (Matejek, 2022, s. 69; Kolankiewicz, 2020, s. 69; Ruszkowska, 2013, s. 101; Prather, Golden, 2009; Klonowska, 2016, s. 83-95) oraz mają trudności z nauką (Ruszkowska, 2019; Pecora i in., 2006). W związku z tym praca w roli rodzica zastępczego wymaga nie tylko odpowiednich umiejętności i kompetencji, lecz także wsparcia różnych specjalistów, by zapewnić wychowankom opiekę uwzględniającą ich trudności.

Wydaje się, że w obliczu kryzysu rodzicielstwa zastępczego w Polsce, wynikającego z braku kandydatów do pełnienia tej funkcji, szczególnego znaczenia nabiera kwestia promowania tej formy pieczy zastępczej, upowszechniania jej wśród społeczeństwa, ale także budowania pozytywnego wizerunku, co może wpłynąć na zwiększenie liczby osób chętnych do zakładania rodzin zastępczych. Upowszechnianie wyników badań nad rodzicielstwem zastępczym

jest kluczowe dla podniesienia społecznej świadomości i przeciwdziałania kryzysowi w systemie pieczy zastępczej. Jak piszą Marta Danecka i Jacek Cieślars (2016, s. 136), popularyzacja idei pieczy zastępczej oraz pozytywny przekaz medialny w tym zakresie mają znaczenie dla prawidłowego działania systemu. W przekonaniu autorów zwiększenie wiedzy w obszarze opieki zastępczej może sprzyjać podejmowaniu decyzji o pełnieniu funkcji rodzica zastępczego, budowaniu opinii na temat rodzicielstwa zastępczego oraz uwrażliwianiu społeczeństwa na nieprawidłowości, które występują zarówno w rodzinach biologicznych, jak i zastępczych (Danecka, Cieślars, 2016, s. 136).

Jak dotąd, podejmowane były różne badania analizujące opinię społeczną na temat rodzicielstwa zastępczego. Pierwszym przykładem są badania dotyczące portretu rodzin zastępczych przeprowadzone przez Danecką i Cieślara (2016), którzy wzięli pod uwagę dwa czynniki: obraz rodzin zastępczych w prasie oraz wizerunek rodzin zastępczych w opinii Polaków. Artykuły w prasie poświęcone rodzicielstwu zastępczemu często pojawiają się w kontekście ujawnienia jakiejś historii kryminalnej lub stwierdzonych nieprawidłowości, co niestety wpływa niekorzystnie na wizerunek tej formy pieczy (Danecka, Cieślars, 2016, s. 137). Mimo to autorzy doszli do wniosku, że media nie przedstawiają wyłącznie negatywnego wizerunku, ale piszą o nich także neutralnie, zwłaszcza w perspektywie reform systemu (Danecka, Cieślars, 2016, s. 140). Bardzo ciekawym obszarem tychże badań była analiza opinii Polaków dotycząca obrazu rodzin zastępczych, z której wynika, że tylko 4% badanych (N=1007) ma negatywną opinię na temat rodziców zastępczych, 63% nie ma w ogóle zdania w tym zakresie lub ma neutralne nastawienie, a 33% deklaruje opinię pozytywną (Danecka, Cieślars, 2016, s. 143). Badacze wskazali również, że 64% badanych potrafiło wymienić co najmniej jedną kwestię związaną z opieką nad dziećmi (Danecka, Cieślars, 2016, s. 142).

Analizy postaw wobec rodzin zastępczych dokonał także Mateusz Barłóg (2019), który przeprowadził badania wśród osób dorosłych w wieku 19–35 lat (N=67). W badaniach odniósł się do stereotypów dotyczących rodzin zastępczych, ponieważ zdaniem autora opinie i postawy panujące w otoczeniu mogą kształtować psychospołeczne funkcjonowanie wychowanków (Barłóg, 2019, s. 187). Barłóg badał m.in. związek wieku, płci, poziomu wiedzy oraz bezpośredniej znajomości rodzin zastępczych z postawami wobec pieczy zastępczej.

Stwierdził jedynie związek między wiekiem a wynikiem wiedzy ogólnej, między wiekiem a postawą wobec opieki zastępczej (Barłóg, 2019, s. 190) oraz między płcią a postawą względem pieczy zastępczej, wnioskując, że kobiety mają ogólnie wyższe wyniki w obu przypadkach (Barłóg, 2019, s. 190). Z analizy autora wynika, że respondenci prezentują dosyć wysoki wynik ogólnej wiedzy o pieczy zastępczej oraz mają do niej pozytywne nastawienie (Barłóg, 2019, s. 192).

Badania na temat postrzegania opieki zastępczej prowadzono również w innych krajach. Przykładem jest raport Christiny Leber i Craiga W. LeCroya (2012), którzy poddali analizie opinie respondentów w Stanach Zjednoczonych (N-301). Celem ich eksploracji było uzyskanie ogólnej wiedzy i postrzegania systemu pieczy zastępczej wśród losowo dobranej próby badawczej. Badani mieli pozytywny stosunek do rodzinnej pieczy zastępczej, ale jednocześnie uznali, że wymaga on reform i zmian (Leber, LeCroy, 2012, s. 1633). Większość respondentów okazała wsparcie wobec pracy wykonywanej przez rodziców zastępczych oraz podkreśliła, że w ich mniemaniu system pieczy zastępczej wymaga większej uwagi ze strony państwa (Leber, LeCroy, 2012, s. 1635). Ponadto 84% ankietowanych było przekonanych, że społeczeństwo powinno robić więcej, by wspierać osoby, które zostają rodzicami zastępczymi, by mogły dobrze wykonywać swoją pracę i tworzyć optymalne warunki dla rozwoju podopiecznych (Leber, LeCroy, 2012, s. 1635). Leber i LeCroy podkreślają, że bardzo ważne jest, by system pieczy zastępczej miał poparcie wśród społeczeństwa oraz by wiedza na ten temat nie była błędna i ograniczona (Leber, LeCroy, 2012, s. 1634).

Ciekawą analizę przeprowadziła także Anna Hudecová (2003) ze Słowacji, która badała opinie dotyczące możliwości rozwiązania problemów rodzicielstwa zastępczego. Ustaliła, że źródłem wiedzy dotyczącej tej formy pieczy zastępczej są przede wszystkim środki masowego przekazu, na co wskazało 60% ankietowanych (N-96) (s. 43). Analiza autorki dotyczyła także znajomości organizacji pozarządowych, które zajmują się działaniami na rzecz pomocy dzieciom. Okazało się, że zaledwie jedna czwarta osób biorących udział w badaniu potrafiła wymienić organizacje świadczące pomoc tego typu. Ponadto Hudecová ustaliła, że duży odsetek respondentów (36,46%) błędnie definiuje pojęcie *opieka zastępcza*, utożsamiając ją z pieczą sprawowaną w domach dziecka lub placówkach opieki nad dziećmi z problemami dydaktycznymi (Hudecová, 2003, s. 43). Badaczkę interesowała także skłonność

badanych do podjęcia się roli rodzica zastępczego. Zaledwie 6,25% badanych osób do 30. roku życia byłaby gotowa do założenia rodziny zastępczej (Hudecová, 2003, s. 45). Deklaracja ta nieco lepiej prezentowała się w starszych grupach wiekowych (20% respondentów wśród osób w wieku 31–40 lat oraz 22,91% wśród ankietowanych między 40. a 50. rokiem życia).

Badanie opinii społecznej jest ważne, ponieważ stanowi odzwierciedlenie wizerunku rodzica zastępczego ukształtowanego w dużej mierze przez media. Jak przekonuje Barłóg, jest to również istotne dla samych opiekunów zastępczych, którzy na co dzień realizują niezwykle złożone zadania (Barłóg, 2019, s. 187). Odbiór społeczny oraz wsparcie na poziomie społeczności lokalnej, które charakteryzują się zrozumieniem funkcji rodzica zastępczego, stwarzają szansę na budowanie stabilnej roli opiekuna zastępczego (Błażejewska, 2014, s. 176).

Ogólnie można stwierdzić, że badania opinii publicznej są przydatne, ponieważ bez nich promowanie rodzicielstwa zastępczego, przeciwdziałanie negatywnym stereotypom, poszukiwanie nowych kandydatów na rodziców zastępczych oraz wspieranie dzieci w pieczy zastępczej byłoby bardzo trudne. Dlatego też podjęto się analizy wiedzy polskiego społeczeństwa na temat rodzicielstwa zastępczego oraz analizy opinii ekspertów dotyczących różnych obszarów funkcjonowania współczesnego rodzicielstwa zastępczego w naszym kraju.

METODY BADAWCZE

Badania wykorzystane w niniejszej publikacji zostały zrealizowane w lutym 2024 r. na zlecenie Fundacji Happy Kids z Łodzi. Przeprowadzono je z wykorzystaniem strategii mieszanej, nazywanej we współczesnym piśmiennictwie trzecim podstawowym podejściem, obok ilościowego (kwantytatywnego) i jakościowego (kwalitatywnego) (Fidel, 2008, s. 265; Johnson, Onwuegbuzie, Turner, 2007, s. 112, 123–124). Zastosowanie metodologii mieszanej umożliwiło połączenie jakościowych i ilościowych perspektyw, co pozwoliło uzyskać pełniejszy obraz rzeczywistości społecznej dotyczącej rodzicielstwa zastępczego. Część badaczy podkreśla, że w odniesieniu do dyskusji na temat metod mieszanych można używać tylko określeń *podejście badawcze czy koncepcja badawcza* (Bergman, 2010, s. 172–173). Wówczas u podstaw *badania mieszanych*

leżą teza o kompatybilności oraz elementy filozofii pragmatycznej (Johnson, Christensen, 2010; Tashakkori, Teddlie, 2003). Teza o kompatybilności głosi, iż metody ilościowe i jakościowe są nie tylko niesprzeczne, ale i komplementarne, zatem mogą być stosowane równocześnie w jednym badaniu. Zastosowanie strategii mieszanej w ramach jednego badania daje szerszą perspektywę i gwarancję lepszego zrozumienia zjawiska, gdyż metody ilościowe, którymi badane są liczne próby, mają na celu uchwycenie zależności przyczynowej między zmiennymi. Metody jakościowe służą z kolei do pogłębienia zrozumienia tej zależności poprzez uchwycenie przebiegu procesu przyczynowego w odniesieniu do nielicznej próby, która mimo braku reprezentatywności została wybrana selektywnie z uwagi na informacje, których może dostarczyć. W niniejszych badaniach przyjęto za Creswellem (2013, s. 229), iż procedura badawcza stanowi projekt zintegrowany, w którym zastosowano równoległą strategię triangulacyjną. Ujęcie to polega na jednoczesnym zbieraniu danych ilościowych i jakościowych i porównywaniu obu baz danych w celu stwierdzenia zbieżności, różnic lub jakichkolwiek powiązań (Creswell, 2013, s. 229). Procedura badawcza polegała na osobnym stosowaniu metod ilościowych i jakościowych, aby słabości jednej metody zrekompensować mocnymi stronami drugiej. Gromadzenie danych odbywało się równoległe, w jednej fazie pracy badawczej. Mieszanie danych w tym przypadku polegało na ich integracji (Creswell, 2013, s. 229).

Celem badań było poznanie wiedzy polskiego społeczeństwa i opinii ekspertów na temat różnych przestrzeni funkcjonowania rodzicielstwa zastępczego oraz wyzwań wynikających z realizacji tej funkcji.

Badania ilościowe przeprowadzono wśród 1073 osób, w tym 570 kobiet oraz 502 mężczyzn, a jedna osoba określiła swoją płeć jako inną. Najwięcej osób było w wieku powyżej 55. roku życia (39,79%), następnie: 35–44 lata (20,88%), 23–35 lat (17,80%), 45–54 lata (14,91) oraz 18–22 lata (6,62%). W tej części badań wykorzystano technikę CATI/CAWI. Wywiady telefoniczne ze wspomaganiami komputerowymi oraz wywiady internetowe wspomagane komputerowo zrealizowano wśród losowo dobranej grupy.

Z kolei badania jakościowe przeprowadzono wśród 19 osób, dobranych w sposób celowy. Byli to eksperci związani z systemem pieczy zastępczej, którzy mają doświadczenie i pracują w zawodzie więcej niż pięć lat. Byli wśród nich

koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej, psycholodzy, pedagodzy, pracownik socjalny, pracownicy działu pieczy zastępczej, kierownicy i dyrektorzy jednostek realizujących zadania z zakresu pomocy społecznej z województw: łódzkiego, podkarpackiego, warmińsko-mazurskiego i zachodniopomorskiego. W gronie ekspertów znalazły się także osoby, które pełnią funkcję opiekuna zastępczego, realizującego różne role (rodziny niezawodowej, zawodowej, rodzinnego domu dziecka czy placówki opiekuńczo-wychowawczej typu rodzinnego).

W jakościowej części badań wykorzystano metodę pogłębionego wywiadu indywidualnego (IDI), w którym badacz prowadził rozmowę (Konecki, 2012) z wykorzystaniem narzędzia, jakim są dyspozycje. Metoda ta pozwoliła poznać sposoby myślenia rozmówców, jak również ich dominujące postawy (Nicpoń, Marzęcki, 2010, s. 246–247). Rozmowy z badanymi dotyczyły takich tematów, jak funkcjonowanie i wyzwania w zakresie rodzicielstwa zastępczego w Polsce, postrzeganie roli rodzica zastępczego oraz propozycje zmian w zakresie ulepszenia systemu pieczy zastępczej.

WYNIKI

W pierwszej kolejności zapytano badanych, czy kiedykolwiek zetknęli się z zawodem rodzica zastępczego. Tylko 36,07% respondentów słyszało o takim rodzaju profesjonalnej pracy. Odpowiedzi te nie różnicowały się ze względu na płeć (65,09% kobiet oraz 62,55% mężczyzn). W grupie osób słyszających o zawodowym rodzicielstwie zastępczym dominowały osoby w wieku 45–54 lata (74,38%), 55 lat i więcej (66,04%) oraz 35–44 lata (63,84%). Co ciekawe, najczęściej z profesją rodzica zastępczego zetknęli się badani, którzy mają troje dzieci i więcej (84,38%), rodziny z dziećmi mieszkające z babcią (81,82%), a także rodziny z jednym dzieckiem (76,39%).

Natomiast aż 63,93% ankietowanych nigdy nie słyszało o zawodzie rodzica zastępczego. Wśród badanych, którzy nie mają wiedzy w tym obszarze, dominują osoby w młodym wieku: 18–22 lata (53,52%), 23–34 lata (42,93%) oraz 35–44 lata (36,16%). W tej grupie najwięcej osób ma wykształcenie podstawowe (45,63%). Nieznajomość zawodu rodzica zastępczego była największa wśród osób, których status rodzinny można określić jako singiel (44,53%), samotny ojciec

z dzieckiem (44,44%) oraz rodzina z jednym dzieckiem (wciąż w domu) (40,44%). Analiza wyników badań wskazuje na pilną potrzebę zwiększenia dostępności wsparcia dla rodziców zastępczych, aby przeciwdziałać trudnościom wskazywanym zarówno przez ekspertów, jak i badanych.

Respondenci zostali również zapytani, z czym kojarzy im się wyrażenie *zawód rodzic zastępczy*. Część ankietowanych utożsamiała rodzica zastępczego z osobą sprawującą opiekę nad dzieckiem, którego rodzice z różnych względów nie są w stanie się nim opiekować. Badani kojarzą rodzica zastępczego z wychowawcą i utożsamiają go z rolą tymczasowego opiekuna sprawującego pieczę nad nie swoim dzieckiem. Niektórzy respondenci uwypuklili aspekt finansowy pieczy zastępczej zarówno w wymiarze neutralnym (rozumianym jako praca, za którą otrzymuje się wynagrodzenie), jak i negatywnym, postrzegając rodziców zastępczych jako osoby, które *wyłudzają pieniądze od rządu na dzieci, rodzic to rodzic, choćby zastępczy, ale zawód? To jakieś brednie. Chęć zdobycia paru groszy kosztem dziecka, zarabianie na opiece nad sierotami*. Niektórzy ankietowani błędnie kojarzyli rodzica zastępczego z rodzicem adopcyjnym, nie rozróżniając charakteru obu form sprawowania opieki. Jako przykład niech posłużą dwie wypowiedzi uczestników badania: *sprawowanie opieki nad adoptowanymi dziećmi, adopcja dziecka*. Podsumowując, profesja rodzica zastępczego kojarzy się respondentom z odpłatną opieką nad dzieckiem, zawodowym opiekunem dziecka, odpłatnym wychowywaniem nie swojego dziecka, osobą zastępującą rodzica czy prowadzącą rodzinny dom dziecka.

Osoby uczestniczące w badaniu zostały poproszone o odpowiedź, czy ich zdaniem zawód rodzica zastępczego cieszy się w Polsce szacunkiem.

Z danych przedstawionych w tabeli wynika, że 23,39% badanych uznało, iż zawód rodzica zastępczego cieszy się w Polsce wysokim lub bardzo wysokim uznaniem. Na niski i bardzo niski szacunek do tego zawodu wskazało 23,58% respondentów. Prawie jedna trzecia uczestników badania nie miała zdania, a 26,65% uznało, że szacunek do zawodu rodzica zastępczego jest podobny do innych zawodów.

Eksperci związani z pieczę zastępczą w swoich wypowiedziach podkreślają, że profesja rodzica zastępczego nie cieszy się zbyt dużym szacunkiem i wskazują na różne problemy związane z funkcjonowaniem w tej roli.

Tabela 1. Szacunek do zawodu rodzica zastępczego

Szacunek do zawodu rodzica zastępczego	N	%
Bardzo wysoki	48	4,47
Wysoki	203	18,92
Podobny do innych zawodów	286	26,65
Raczej niski	28	2,61
Niski	225	20,97
Nie mam zdania	283	26,37
Razem	1073	100,00

Źródło: Badania na zlecenie Fundacji Happy Kids z Łodzi, 2024

Potwierdza to dyrektor centrum administracyjnego pieczy zastępczej w województwie łódzkim: *są środowiska, gdzie rodzicielstwo zastępcze jest postrzegane z szacunkiem, a są środowiska, gdzie niestety ludzie mówią, że robią to dla pieniędzy, że to są łatwe pieniądze. Jednak ludzie wiedzą o rodzicielstwie zastępczym [...] czerpią z internetowych sensacji, że coś się stało, jakiejś rodzinie zastępczej, jakieś nieszczęście, ktoś skrzywdził dzieci i tak dalej, [...] a nieraz z plotek, że to takie wielkie pieniądze, że tam ktoś zarobił. Dokładnie nie wiem co, ale na pewno chodzi o kasę.* Podobnie wypowiada się na ten temat dyrektor powiatowego centrum pomocy rodzinie z województwa łódzkiego: *środowisko lokalne w taki sposób postrzega te rodziny, że robią to dla swojego zysku finansowego, że nie robią dlatego, że mają taką ochotę czy też chcieliby pomóc tym dzieciom.* Z kolei w województwie zachodniopomorskim psycholog, pedagog i ekspert z działu pieczy zastępczej miejskiego ośrodka pomocy rodzinie wskazują na liczne problemy, tj.: *rodzice pieczowi mają bardzo zły PR u nas, w Polsce, ponieważ zazwyczaj o rodzinach zastępczych się pisze wtedy, kiedy coś się złego dzieje. I wtedy są nagłówki, że [...] pijana matka zastępcza albo rodzice zastępczy żerowali na dzieciach, z pieniędzy dzieci żyli i dzieci zaniedbane [...].* Więc ludzie sobie myślą: *rodziną zastępczą być, rodzicem zastępczym – to być cwaniakiem.*

Autorki interesowała także kwestia opinii ankietowanych na temat różnych przestrzeni funkcjonowania rodzicielstwa zastępczego oraz wyzwań wynikających z realizacji tej funkcji. Badanym przedstawiono zestaw stwierdzeń,

które mieli ocenić poprzez możliwość udzielenia odpowiedzi: *w pełni się zgadzam, zgadzam się, trudno powiedzieć, nie zgadzam się, w pełni się nie zgadzam.*

Pierwsze sformułowanie brzmiało: *Nie trzeba mieć żadnych szczególnych umiejętności, aby wykonywać zawód rodzica zastępczego.* Największa liczba respondentów nie zgodziła się lub w pełni nie zgodziła się z tym stwierdzeniem (64,77%), uznając, że realizacja zawodu rodzica zastępczego wymaga odpowiedniego poziomu umiejętności. Tylko 11,75% badanych zgodziło się lub w pełni zgodziło się z powyższym zdaniem, uznając, że bycie rodzicem zastępczym nie wymaga żadnych specjalnych umiejętności. 23,49% uczestników badania nie było w stanie ocenić twierdzenia i wybrało odpowiedź *trudno powiedzieć.*

Kolejne zdanie, do którego badani mieli się ustosunkować, brzmiało: *Jest wielu moich znajomych, którzy podjęliby się zawodu rodzica zastępczego.* Ponad połowa respondentów nie była w stanie odnieść się do tego stwierdzenia (54,43%). 36,16% ankietowanych nie zgodziło się lub w pełni nie zgodziło się z tą tezą, wskazując, że nie znajdują wśród znajomych osób, które byłyby w stanie i chciałyby zostać zawodowymi rodzicami zastępczymi. Co ciekawe, 9,42% respondentów wskazało, że ma wielu znajomych, którzy mogliby podjąć się opieki nad dzieckiem w ramach rodzicielstwa zastępczego.

Następna teza dotyczyła hipotetycznej sytuacji odnoszącej się do kwestii uzyskania propozycji i podjęcia się zawodu rodzica zastępczego przez samych badanych. Jak wynika z odpowiedzi, 38,30% respondentów nie było w stanie jednoznacznie odpowiedzieć i wybrało odpowiedź *trudno powiedzieć.* Natomiast 36,81% stanowiły osoby, które nie podjęłyby się takiej roli, a 24,88% byłoby gotowych do wykonywania zawodu rodzica zastępczego.

Ankietowanych zapytano również o opinię na temat pensji otrzymywanej przez rodziców zastępczych, stawiając tezę, że wynagrodzenie to jest bardzo wysokie. Aż 64,68% badanych nie było w stanie wypowiedzieć się w tej kwestii i wybrało odpowiedź *trudno powiedzieć.* Z kolei 25,26% nie zgodziło się z przedstawioną wypowiedzią i uznało, że wynagrodzenie za pracę rodzica zastępczego nie jest wysokie. Z kolei 10,07% uznało, że rodzic zastępczy otrzymuje bardzo wysokie wynagrodzenie za pracę.

Sami zainteresowani opiekunowie zastępczy stwierdzają, że niezależnie od tego, czy są rodziną zastępczą zawodową, rodzinnym domem dziecka czy placówką opiekuńczo-wychowawczą typu rodzinnego, *to te pobory są na poziomie*

minimalnej krajowej i trudno znaleźć chętnych, płacąc minimalną krajową, a wymagając 24 godziny na dobę (dyrektor placówki opiekuńczo-wychowawczej typu rodzinnego, województwo łódzkie); teraz nawet jak jest tam brutto cztery tysiące sto i na rękę dwa osiemset, no nie oszukujmy się, to jest poniżej średniej krajowej, bo pójdziesz do pracy osiem godzin i jeszcze więcej zarobisz (rodzina zastępcza zawodowa specjalistyczna, województwo warmińsko-mazurskie); to nie jest wynagrodzenie, to jest naprawdę upokarzające, bo to powinna być no średnia krajowa, [...] umowy o pracę, a nie umowy śmieciowe (rodzina zastępcza zawodowa, województwo podkarpackie).

Następne stwierdzenie, do którego badani mieli się odnieść, brzmiało: *Podjęcie się roli rodzica zastępczego może negatywnie wpływać na relacje rodzica zastępczego ze swoją rodziną biologiczną.* Prawie połowa ankietowanych nie potrafiła ocenić tej tezy i wybrała odpowiedź *trudno powiedzieć* (49,39%). Z kolei 28,51% respondentów uznało, że realizacja funkcji rodzica zastępczego nie ma negatywnego wpływu na rodzinę biologiczną osoby podejmującej się tego zadania. Natomiast 22,08% w pełni zgodziło się lub zgodziło, że realizacja zadań wynikająca z funkcji rodzica zastępczego ma negatywny wpływ na rodzinę biologiczną.

Z kolei badani eksperci potwierdzają, że funkcja rodzica zastępczego nie pozostaje bez znaczenia w przypadku posiadania swojego potomstwa: *lepiej by było, żeby mieć już swoje dzieci odchowane. Odchowane, i takie już świadome [...]. Jeżeli nie odchowane, to trzeba by było z dziećmi porozmawiać, że będą różnego rodzaju tam sytuacje, żeby nie wydawało im się, że są odstawieni, pokrzywdzeni czy coś w tym rodzaju. Bo, nie oszukujmy się, prowadzenie rodziny zastępczej jest kosztem własnej rodziny, bo nie każdy to akceptuje* (rodzina zastępcza specjalistyczna, województwo warmińsko-mazurskie).

W kolejnym kroku badani zostali poproszeni o odniesienie się do stwierdzenia, że zawód rodzica zastępczego jest jednym z najbardziej niedocenianych zawodów w naszym kraju. Ponad połowa ankietowanych (52,37%) była zdania, że profesja ta jest bardzo niedoceniana (zgadzając się lub w pełni zgadzając się ze sformułowaną tezą). Z kolei 41,38% respondentów nie było w stanie ustosunkować się do tego sformułowania, co w sumie nie dziwi, ponieważ ponad połowa osób uczestniczących w badaniu nie spotkała się z określeniem *zawód rodzic zastępczy*. Natomiast 6,24% ankietowanych uznało, że zawód rodzica zastępczego nie jest niedoceniany w naszym kraju.

Następnie badani zostali poproszeni o odniesienie się do spostrzeżenia, że zawód rodzica zastępczego wymaga szerokiego wsparcia (szkolenie, psycholog, odpoczynek, przeciwdziałanie wypaleniu zawodowemu itp.). I tak 76,05% w pełni się zgodziło lub zgodziło z postawioną tezą, uznając, że profesja rodzica zastępczego wymaga dobrze zorganizowanego, dostępnego i wielorakiego wsparcia. 19,76% nie miało zdania, a 4,19% uznało, że zawód ten nie wymaga szerokiej pomocy.

Kolejne twierdzenie, do którego ankietowani mieli się odnieść, brzmiało: *Zawód rodzica zastępczego jest bardzo trudną profesją*. Jak wynika z odpowiedzi, 77,63% badanych w pełni zgodziło się lub zgodziło z tak sformułowanym poglądem, uznając, że jest to bardzo trudna profesja. Z kolei 18,27% nie miało zdania, a 4,1% respondentów stwierdziło, że profesja ta wcale nie jest trudna.

Ostatnie zdanie, do którego badani mieli się odnieść, brzmiało: *Uważam, że trzeba mieć wielkie serce, by pełnić zawód rodzica zastępczego*. Większość, bo 79,41% badanych, zgodziła się z tym stwierdzeniem, 15,47% nie miało zadania, a 5,13% uznało, że wielkie serce wcale nie jest potrzebne.

Badania ilościowe uzupełniano wypowiedziami ekspertów, które potwierdzają, że zawód rodzica zastępczego jest profesją bardzo trudną, wymagającą pewnych predyspozycji:

- *wymagającą nie lada odwagi, wrażliwości, [...] uwrażliwienia na krzywdę drugiego człowieka, otwartości, ale jednocześnie umiejętności dochowania różnego rodzaju tajemnicy* (psycholog, organizacja pozarządowa, województwo łódzkie);
- *w obszarze emocjonalnym jest megatrudny, bo trudno nie przeżywać i odciąć się od emocji, które ma dziecko. Trudno odciąć się od historii dziecka. Im bardziej dramatycznie, tym bardziej emocjonalnie nas obciąża* (koordynator rodzinnej pieczy zastępczej, województwo warmińsko-mazurskie);
- *jestem przekonana, że to jest bardzo trudny zawód, nie każdy się do tego nadaje. To, co jest na pewno trudne, to trudności w ogóle w niesieniu tych trudów, które mają dzieci, które przychodzą do tych rodzin zastępczych, tej traumy, które mają, zerwane więzi, ten problem tutaj z radzeniem sobie z emocjami* (rodzic zastępczy niezawodowy, województwo łódzkie).

Na koniec zapytano badanych, w jakim stopniu zarekomendowaliby swoim bliskim bądź znajomym pracę w zawodzie rodzica zastępczego. Zadaniem ankietowanych było wybranie cyfry ze skali 10-punktowej, przy czym 9–10 pkt. wybierali zdecydowani zwolennicy rodzicielstwa zastępczego, na 7–8 pkt. decydowały się tzw. osoby neutralne/pasywne (nie do końca przekonane, czy poleciłyby komuś tę rolę, ale też niezniechęcające do niej), natomiast od 0 do 6 pkt. przyznawali zdecydowani przeciwnicy rodzicielstwa zastępczego, którzy nie dość, że nie poleciliby tego zawodu, to jeszcze by do niego zniechęcali innych.

Wynik był policzony za pomocą wskaźnika NPS (Net Promoter Score). Niestety, wynik był bardzo niezadowolający, wyniósł bowiem: $-57,32$ pp (przy czym wynik mógł się lokować w przedziale od -100 pp do $+100$ pp), co oznacza, że respondenci w większości przypadków nie rekomendują pracy w zawodzie opiekuna zastępczego (Ruszkowska i in., 2024, s. 31).

WNIOSKI

Przedstawione wyniki badań wskazują, że badani mają wybiórczą wiedzę na temat rodzicielstwa zastępczego. Podkreślają one także konieczność promowania pozytywnego wizerunku rodzicielstwa zastępczego, co może wpłynąć na poprawę funkcjonowania systemu oraz zwiększenie liczby osób gotowych podjąć się tej roli. Większość respondentów nie zetknęła się z zawodem rodzica zastępczego, a zapytani, z czym im się kojarzy to wyrażenie, utożsamiali je wprawdzie z opieką nad dzieckiem, ale także błędnie kojarzyli z adopcją. Nie jest to domeną jedynie polskiego społeczeństwa, ponieważ do podobnych wniosków doszła Hudecová, prowadząca badania na Słowacji (2003). W opiniach badanych pojawiły się również stereotypy dotyczące rodziców zastępczych, wskazujące na finansowe motywy podejmowania decyzji o stworzeniu środowiska zastępczego. Eksperci dodatkowo zwracają uwagę na zły wizerunek publiczny rodzin zastępczych w naszym kraju, wskazując, że w opinii społeczeństwa rodziny zastępcze podejmują się swojej roli głównie ze względów finansowych, a media często piszą o tej formie pieczy zastępczej w sytuacji, gdy wydarzy się coś złego. Wielu badaczy podkreśla, że pozytywne nastawienie do rodzin zastępczych ma znaczenie dla ich funkcjonowania

oraz może mieć wpływ na liczbę osób decydujących się na stworzenie takiego środowiska (Danecka, Cieślak, 2016; Barłóg, 2019).

Uzyskane wyniki badań pozwalają stwierdzić, że zawód rodzica zastępczego nie cieszy się w Polsce szacunkiem i nie jest należycie doceniany. Wybrzmiało to zarówno w opinii respondentów, jak i ekspertów, podkreślających, że są środowiska, w których rodziców zastępczych postrzega się w negatywny sposób, co dodatkowo jest potęgowane przez media skupiające się na nieprawidłowościach w funkcjonowaniu rodzin zastępczych. Co prawda z badań Daneckiej i Cieślaka wynika, że media potrafią pisać o pieczy zastępczej również neutralnie, głównie w kontekście kolejnych reform systemu, jednak do świadomości społecznej przenikają głównie obrazy ukazujące rodzicielstwo zastępcze w negatywnym świetle, ujawniające nieprawidłowości czy akcentujące wątki kryminalne, np. przemoc, jakiej dopuszczają się rodzice zastępczy względem swoich podopiecznych.

Można przypuszczać, że respondenci są świadomi wyzwań dotyczących pełnienia funkcji rodzica zastępczego, ponieważ udzielali odpowiedzi, że bycie opiekunem zastępczym wymaga szczególnych umiejętności. Bycia rodzicem zastępczym nie da się porównać do bycia rodzicem biologicznym. Jest to profesjonalna forma opieki nad dzieckiem, które doświadczyło traumy w rodzinie pochodzenia i które wymaga odpowiedniego wsparcia i opieki. Jednakże znaczna część respondentów albo nie była w stanie odnieść się do tego stwierdzenia, albo uważała, że bycie rodzicem zastępczym nie jest trudne i nie wymaga szczególnych umiejętności. Poza tym respondenci twierdzili, że zawód rodzica zastępczego jest bardzo trudny, na co wskazała większość ankietowanych i co również wybrzmiało w opinii ekspertów – wskazywali oni na bardzo duże emocjonalne obciążenie wynikające z pracy z dziećmi, których sytuacje rodzinne i przeżycia zostały określone wręcz jako dramatyczne. Ponadto część respondentów i ekspertów stwierdziła, że pełnienie funkcji opiekuna zastępczego może negatywnie wpłynąć na relacje z rodziną biologiczną. Wynikać to może z trudności w łączeniu ról rodzica biologicznego i zastępczego, dlatego też pojawiła się sugestia, by decyzję o stworzeniu rodziny zastępczej odroczyć do momentu, kiedy odchowa się własne dzieci.

Badani nie byli w stanie jednoznacznie odpowiedzieć, czy wśród ich znajomych są osoby, które podjęłyby się roli rodzica zastępczego.

Brak wiedzy w tym zakresie może wynikać z niepodejmowania rozmów na ten temat z najbliższymi, ale być może również z faktu, że respondenci nie znają zawodu rodzica zastępczego, co potwierdzają dane dotyczące zetknięcia się z określeniem *rodzic zastępczy zawodowy* – tylko 36,07% ankietowanych miało takie doświadczenie i orientowało się w tym obszarze.

Badani nie mają wiedzy na temat wynagrodzenia za pracę rodzica zastępczego. Większość respondentów albo nie była w stanie odpowiedzieć, albo uznała, że wynagrodzenie jest bardzo wysokie. Tymczasem sami rodzice zastępczy podkreślają, że wynagrodzenie za pracę jest zbliżone do minimalnego wynagrodzenia krajowego przy jednoczesnym świadczeniu pracy przez 24 godziny na dobę, z dziećmi, które doświadczyły traumy. Brak satysfakcjonującego wynagrodzenia oraz niestabilność zatrudnienia wynikające z pracy na podstawie umowy-zlecenia są wskazywane jako najczęstsze problemy związane z pełnieniem funkcji rodzica zastępczego i uwzględniane jako czynnik ograniczający powstawanie nowych rodzin zastępczych (Grewiński, Lizut, Rabiej, 2024; NIK, 2016).

Badani byli zgodni w kwestii zapewniania rodzinom zastępczym szerokiego wsparcia. Praca rodziców zastępczych wymaga niewątpliwie różnego rodzaju umiejętności, wiedzy w zakresie możliwości rozwiązywania problemów wychowanków, ale także dostępu do szerokiego grona specjalistów, którego obecnie w naszym kraju brakuje, na co wskazują liczne badania dotyczące funkcjonowania rodzin zastępczych (NIK, 2016; Grewiński, Lizut, Rabiej, 2023; Ruszkowska, 2013).

Konkludując, badani nie rekomendują pracy w zawodzie rodzica zastępczego, ponieważ – jak można przypuszczać – mają świadomość trudów wynikających z pełnienia tej funkcji, przy jednoczesnym braku wsparcia ze strony specjalistów, niesatysfakcjonujących zarobkach, niskim szacunku do zawodu oraz negatywnym wizerunku publicznym, co z pewnością nie sprzyja poszukiwaniu nowych kandydatów na rodziców zastępczych. Jest to niewątpliwie jeden z najbardziej niedocenianych zawodów w Polsce. Podjęte działania systemowe mogłyby skutecznie odpowiedzieć na problemy wskazane w wynikach badań, przyczyniając się do zwiększenia liczby rodzin zastępczych i poprawy ich funkcjonowania.

Współcześnie doświadczamy kryzysu rodzicielstwa zastępczego, z którym państwo dotąd sobie nie poradziło. Z roku na rok maleje liczba rodzin zastępczych i bez systemowych rozwiązań w tym obszarze problem będzie się pogłębiał. Konieczne jest budowanie pozytywnego wizerunku rodzicielstwa

zastępczego, poszerzenie wiedzy i świadomości społecznej w zakresie funkcji i zadań realizowanych przez opiekunów zastępczych oraz zmiany systemowe, które skoncentrują się na efektywniejszym wspieraniu rodziców zastępczych w pełnionych przez nich funkcjach.

PODZIĘKOWANIA

Autorki pragną podziękować fundacji Happy Kids za wyrażenie zgody na wykorzystanie danych z badań empirycznych oraz końcowego raportu *"Rodzicielstwo zastępcze w Polsce. Wyzwania i rozwiązania"*. Państwa wsparcie i zaufanie umożliwiły nam wzbogacenie naszej pracy naukowej o cenne dane, które znacząco przyczyniły się do pogłębienia analizy współczesnego rodzicielstwa zastępczego.

REFERENCES

- Barłóg, M. (2019). Rodziny zastępcze w postawach i opiniach młodych dorosłych. *Psychologia Wychowawcza*, 17(2020), 186–194.
- Bellamy, J.L. (2008). Behavioral problems following reunification of children in long-term foster care. *Children and Youth Services Review*, 30, 216–228.
- Bergman, M. (2010). On Concepts and Paradigms in Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 4, 171–175.
- Błażejewska, K. (2014). Bariery i szanse rodzicielstwa zastępczego. Rodzina zastępcza receptą na kryzys?. *Pogranicze. Studia Społeczne*, 24, 167–180.
- Creswell, J.W. (2013). *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*, J. Gilewicz (tłum.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Danecka, M., Cieślak, J. (2016). Portret rodzin zastępczych – przekaz medialny a opinia społeczna. *Kultura i Społeczeństwo*, 3, 133–149.
- Doyle, J.J. (2013). Causal effects of foster care: An instrumental variables approach. *Children & Youth Services Review*, 35, 1143–1151.
- Fidel, R. (2008). Are We There Yet?: Mixed Methods Research in Library and Information Science. *Library and Information Science Research*, 30, 265–272.
- Gažiková, E., Šeboková, G., Mojtová, M., Hricová, A. & Kozubík, M. (2023). *Perceived functioning of the family system in professional foster families*, 1–9. Kontakt. Doi.org/10.32725/kont.2023.045
- Gray, D. (2010). *Adopcja i przywiązanie*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Grewiński, M., Lizut, J., Rabiej, P. (2024). *Raport z badań. Ogólnopolska diagnoza w zakresie deinstytucjonalizacji usług społecznych na terenie 16 województw Polski*. Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Hudecová, A. (2003). Attitudes and opinions of general public to foster parenting. *The New Educational Review*, 1(1), 40–50.
- Hughes, D. (2004). An attachment-based treatment of maltreated children and young people. *Attachment & Human Development*, 6, 263–278.
- Ijzendoorn, M.H. & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2003). Attachment disorders and disorganized attachment. Similar and different. *Attachment and Human Development*, 5(3), 313–320.
- Johnson, B. & Christensen, L. (2010). *Mixed Research: Mixed Method and Mixed Model Research. Chapter 14*. Pobrano z <http://www.southalabama.edu/coe/bset/johnson/lectures/lec14.pdf>. (dostęp: 13.05. 2024).
- Johnson, R.B., Onwuegbuzie, A.J & Turner, L.A. (2007). Toward a Definition of Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(2), 112–133.
- Klonowska, I. (2016). *Psychopedagogical and Criminological Aspects of Youth Risk Behavior*. Białystok: Resocjalizacja Polska, t. 11, s. 83-95.

- Klonowska, I. (2018). *Bezpieczeństwo jako fundament budowania procesu resocjalizacji, readaptacji i reintegracji w środowisku lokalnym*. Białystok: Resocjalizacja Polska, nr 15, s. 73-91.
- Kolankiewicz, M. (2020). Wsparcie rodziny i piecza zastępcza kilka lat po wprowadzeniu nowej ustawy. W: M. Danecka (red.), *System pieczy zastępczej. Wybrane aspekty w ujęciu krajowym i międzynarodowym*, (81–110). Warszawa: Wydawnictwo Instytut Studiów Politycznych PAN.
- Konecki, T. (2012). *Studia z metodologii badań jakościowych*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Leber, C. & LeCroy, C.W. (2012). Public perception of the foster care system: A national study. *Children and Youth Services Review*, 34(9), 1633–1638.
- Matejek, J. (2022). Rodzinna piecza zastępcza and dzieckiem – formy pomocy i wsparcia w codziennym funkcjonowaniu oraz w sytuacjach trudnych – kryzysowych. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja*, 1(21), 63–79.
- Miranda, M., Molla, E. & Tadros, E. (2019). Implications of Foster Care on Attachment: A Literature Review. *The Family Journal*, 27(4), 394–403.
- Mohammadzadeh, M., Awang, H., Ismail, S., & Kadir Shahar, H. (2018). Stress and coping mechanisms among adolescents living in orphanages: An experience from Klang Valley, Malaysia. *Asia-Pacific Psychiatry*, 10(1), e12311.
- Naczelna Izba Kontroli (2016). *Działania powiatów w zakresie tworzenia i wsparcia rodzin zastępczych*. Warszawa: Wydawnictwo NIK.
- Nicpoń, M., Marzęcki, R. (2010). *Pogłębiony wywiad indywidualny w badaniach politologicznych*. W: D. Mikułocka-Wójtowicz (red.), *Przeszłość – terażniejszość – przyszłość. Problemy badawcze młodych politologów*, (245–252). Kraków: Wydawnictwo Libron.
- Ogólnoeuropejskie wytyczne dotyczące przejścia od opieki instytucjonalnej do opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności. *Wytyczne w zakresie wdrażania i wspierania trwałego przejścia od opieki instytucjonalnej do alternatywnych rozwiązań rodzinnych i opieki świadczonej na poziomie lokalnych społeczności w przypadku dzieci, osób niepełnosprawnych, osób mających problemy ze zdrowiem psychicznym oraz osób starszych w Europie* (2012), Belgia.
- Pecora, P.J., Williams, J., Kessler, R.C., Hiripi, E., O'Brien, K., Emerson, J., Herrick, M.A. & Torres, D. (2006). Assessing the educational achievements of adults who were formerly placed in family foster care. *Child and Family Social Work*, 11, 220–231.
- Prather, W. & Golden, J.A. (2009). A behavioral perspective of childhood trauma and attachment issues: Toward alternative treatment approaches for children with a history of abuse. *International Journal of Behavioral Consultation & Therapy*, 5, 222–241.
- Ruszkowska, M. (2013). *Diagnoza rodzin zastępczych w obliczu dylematów współczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.

- Ruszkowska, M. (2019). Educational problems among charges form educational care centres (on the example of Lubelskie voivodeship). *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, 3, 371–380.
- Ruszkowska, M. (2022). *Instytucjonalna piecza zastępcza wobec zdolnych podopiecznych*. Biała Podlaska: Wydawnictwo Akademii Białskiej Nauk Stosowanych im. Jana Pawła II.
- Ruszkowska, M., Zmysłowska, M., Broża, P., Hauser, A. (2024). *Raport. Rodzicielstwo zastępcze w Polsce. Wyzwania i rozwiązania*. Pobrano z https://www.happykids.org.pl/wp-content/uploads/2024/03/RAPORT_RODZICIELSTWO_ZASTEPCZE_HAPPY_KIDS_2024.pdf (dostęp: 28.05. 2024).
- Strijker, J., Knorth, E.J. & Knot-Dickscheit, J. (2008). Placement history of foster children: A study of placement history and outcomes in long-term family foster care. *Child Welfare*, 87, 107–112.
- Tashakkori, A. & Teddlie, Ch. (2003). *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications.